ORVOSI NYELV

Magyar orvosi és gyógyszerészeti szótárak

MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS

Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár és Levéltár

E-levél: magyarlaszlo27@gmail.com

Orvosi szótárakra egyrészt azért van szükség, mert a szakszavak helyes értelmezése egyaránt életbevágóan fontos a gyakorló és a kutató orvos számára, másrészt azért, mert az orvosi szakszókincs az idők során megállíthatatlanul gyarapszik és módosul. Azokban a kultúrákban, amelyekben az orvosi szaknyelv hosszú ideig azonos nyelv maradt (például a görögöknél és Indiában), vagy amelyekben az orvosi szaknyelv valamelyik idegen, holt nyelv szókincsét őrzi (például Európában), az értelmezésre történeti és nyelvi okokból is szükség lehet. Nem csoda, ha az orvosi-gyógyszerészeti szótárak – a kettő nehezen választható külön – már több ezer éves múltra tekintenek vissza.

AZ ORVOSI SZÓTÁRIRODALOM KIALAKULÁSA

Az első ismert orvosi és gyógyszerészeti szótárakat földrészünkön a görögök hozták létre a Kr. e. IV–III. században, elsősorban a hippokratikus könyvek magyarázatára. E szómagyarázatok többsége azonban elveszett, csupán későbbi írók munkáiból ismerjük szerzőik nevét.

Más körülmények tették szükségessé azoknak az arab nyelven író orvosoknak a szójegyzékeit, akik a görög orvoslás szakfogalmait igyekeztek értelmezni. Az ő szótáraik voltak az első többnyelvű orvosi szótárak, hiszen eredetileg görög (néhol latin, perzsa) kifejezéseket próbáltak arabul megmagyarázni vagy arabra átültetni.

Az orvosi, gyógyszerészeti szótárak virágkora a könyvnyomtatással és a reneszánsszal érkezett el. A nyomtatott könyv addig ismeretlen lehetőségeket adott a szótárírónak, nem beszélve arról, hogy e szótárakat éppenséggel más, nyomtatott könyvek tették szükségessé. A reneszánsz és a humanizmus nyelvészeti indíttatása, illetve az addig elfeledett szövegek kiadása és kritikája miatt eleve ösztönözte a szótárirodalmat (49).

Az első reneszánsz orvosi szótár Symphorien Champier, humanista nevén Campegius (1472–1535) *Vocabulorum medicinalium ac terminorum difficilium explanationes* című munkája 1508-ban, Lyonban látott napvilágot. Nagyjából ugyanekkor írta a spanyol reneszánsz szótárírás atyja, Antonius Nebrissensis (1444–1522) is a maga *Lexicon artis medicae*jét. Laurentius Phrisius (1490–1531) *Synonyma und gerecht Auslegung der Wörter* (Strassburg, 1519) című szótára az első többnyelvű szótár, a német mellett az orvosi, növénytani, ásványtani szavak latin, héber, arab és görög változatait is hozta.

A XVI. század második felétől sorra adták ki az általános orvosi lexikonokat is (a lexikon és a szótár szó eredetileg ugyanazt jelentette). Az első, nem filológiai, hanem gyakorlati orvosi céllal készült orvosi szótár Bartholomaeus Castellus (?–1607) kétnyelvű (görög–latin) orvosi lexikonja volt (*Lexicon medicum graeco-latinum,* Venetiis, 1607). A XVII. század végén azután megjelent az az orvosi lexikon, amely a következő évszázadokban a legnépszerűbbnek bizonyult, és amely ma is a leghasználhatóbb az orvostörténész számára: Stephanus Blancardus (1650–1702) *Lexicon medicum novum graeco–latinum*ja (Lugduni Batavorum, 1690).

Az európai orvostudomány nyelve a XII. századra már egyértelműen a latin lett. A XVI. századtól azonban a latin a tudományban is lassan elvesztette egyeduralmát. Ennek oka részben a reformáció, részben pedig a nemzeti nyelvű irodalmak megerősödése, illetve a latinul nem tudó polgárság gazdasági erejének növekedése volt. Az első nemzeti nyelvű orvosi szótárak ennek megfelelően a legfejlettebb országokban jelentek meg, például francia földön François Thevenin (?–1656) *Dictionnaire etymologique des mots grecs, servans a la médicine* (Paris, 1662), német nyelvterületen pedig Iohann Jacob Woyt (1671–1709) *Thesaurus pharmaceutico-chirurgicus* (Leipzig, 1696) című munkája. Jellemző módon mindkét szótár szerzője sebész volt, tehát nem egyetemet végzett ember.

Hazánkban ugyan a reformációnak köszönhetően már a XVI. században kialakult a nemzeti nyelvű orvosi irodalom, az első

magyar orvosi szótárakra a magyar társadalom és a magyar nyelv fejletlensége miatt mégis a XIX. századig kellett várni. Ennek ellenére a magyar orvosi szótárirodalomnak is voltak előzményei: többnyelvű növénytani munkák, szójegyzékek és külföldön, illetve itthon kiadott többnyelvű szótárak.

A MAGYAR ORVOSI SZÓTÁRIRODALOM ELŐZMÉNYEI

A magyar orvosi szótárirodalom kezdetei külföldi növénytani munkákhoz köthetők: Christian Mentzel (1622–1701) *Index nominarum plantarum universalis* (Berolini, 1682) című többnyelvű gyógynövényszótárában, illetve Beythe István (1532–1612) – Clusius munkájához fűzött – *Nomenclator stirpium Pannonicusában* (Antwerpen, 1583) már számos magyar szakszóra is bukkanhatunk.

A kor gyógyszerészeti szótárírói közt Beythén kívül egy másik, magyarországi származású szerző is megtalálható: Josephus Spaenholz (kb. 1630–1690) magyarországi születésű jezsuita pap, akinek *Lexicon galenico-chymicum pharmaceuticum* című munkájában (Frankfurt, 1661) azonban nem szerepeltek magyar szavak.

A magyar orvosi és gyógyszerészeti szókincs legkorábbi írott emlékei természetesen nem orvosi szótárakban, hanem egyéb orvosi és nem orvosi szövegekben, szójegyzékekben találhatók. A magyar szótárírás a kéziratos szójegyzékekkel kezdődött (7, 67). Ezek közül már orvosi vonatkozású szavakat is tartalmaz az 1430-as években írt Schlägli-szójegyzék.

Az első, magyar nyelvet is felölelő többnyelvű szótárakban is számos magyar orvosi vonatkozású szó található. A híres Calepinus-féle szótár (53, 14) tíz- és tizenegy nyelvű változata több tízezer magyar szót és kifejezést tartalmaz. Pesti Gábor (?–1542k.) *Nomenclatura sex linguarum. Latinae, Italicae, Gallicae, Bohemicae, Hungaricae et Germanicae* (Wien, Singriener, 1538) című magyar, orvosi vonatkozású szavakat is közlő szótárát 1595-ben követte Verancsics Faustus (1540 v. 1551–1617) ötnyelvű szótára, amelyben szintén sok orvosi vonatkozású szó azonosítható (11, 77). Kevésbé ismert és feldolgozott Petrus Loderecker (?–1636) csehországi német szerzetes 1605-ös, hétnyelvű szótárának nyilván Szenczire támaszkodó magyar anyaga (46).

Az első kétnyelvű magyar szótár ugyanis 1604-ben, Nürnbergben jelent meg, Szenczi Molnár Albert (1574–1634) jóvoltából, a XVIII. század elejének legnevezetesebb szótára Pápai Páriz Ferenc (1649–1716) *Dictionarium Latino–Hungaricum* és *Dictionarium Hungarico–Latinum* című műve (66). Az első magyar egynyelvű szótárak a XVIII. század végétől tűntek fel. Például Baróti Szabó Dávid (1739–1819) *Kisded szó-tára* (4) vagy Kresznerics Ferenc (1766–1832) kétkötetes *Magyar Szótár*a (Budán, a M. Kir. Tudomány Egyetem betűivel, 1831–1832), amely a legelső szótörténeti szótár volt hazánkban. Itt kell megemlítenünk Márton József (1771–1840) *Lexicon trilingve latino–hungarico–germanicum*át is (Pest, Heckenast, 1818), illetve magyar–német szótárát és iskolai lexikonját is (51, 52). Mindezekben a munkákban már rengeteg orvosi-gyógyszerészeti szakkifejezés fordult elő, és számos magyar orvosi-gyógyszerészeti szakszót tartalmaznak XVI–XVIII. század magyar nyelvű orvosi munkái (Lencséstől Apáczain és Páriz Pápain át Mátyusig és Ráczig), illetve Diószegi Sámuel (1761–1813) füvészkönyvei is (15, 16).

MAGYAR ORVOSI ÉS GYÓGYSZERÉSZETI SZÓTÁRAK A XIX. SZÁZADBAN

Az első magyar orvosi szótár, legalábbis neve szerint, egy kis népszerű, nem túl magas színvonalú, kézzel is sokat másolt kiadvány, Nedliczi Váli Mihály (1710k.–1772) *Házi orvos szótárotská*ja (Győrött, Streibig, 1792). Ez a könyvecske azonban legföljebb címében szótár, valójában csak receptgyűjtemény (6).

Az első valódi magyar orvosi szótár sokkal későbbi, és már egyértelműen a nemzeti mozgalmakhoz és a nyelvújításhoz köthető. Bugát Pál (1793–1865) és Toldy Ferenc (1805–1875) – mint Szállási Árpád is megjegyzi (65) – bevallottan azért állították össze kb. 8000 szavas *Magyar–Deák* és *Deák–Magyar orvosi szókönyv*üket, hogy az orvosi nyelvújítás káoszában rendet teremtsenek (12). Ez a szótár az *Orvosi Tár* olvasóinak és szerkesztőinek szolgált útmutatóul. Sok szakszót sikerült elterjesztenie (például csipesz, lob, sejt, visszér, dúc), megoldásainak zöme azonban feledésbe merült. Bugát később egy sokkal bővebb, nagyjából 40 000 szócikket tartalmazó természettudományos szótárat is összeállított, illetve alkotott Természettudományi szóhalmaz címen, amelybe előbbi művéből is számos szót átvett. Könyvének előszavában megjegyzi, hogy szótárának munkatársa, „ügyfele" Pólya József doktor (1802–1873) volt, aki a maga szógyűjtését átengedte neki (13).

Nagyjából Bugáttal egy időben adta ki a maga remek orvosi és gyógyszerészeti-kémiai szótárait Kováts Mihály (1768–1851) (32). Ezek közt akadt ásványtani, növénytani, gyógyszerészeti, sőt bonctani szótár is: utóbbi az első magyar orvosi szakszótárnak tekinthető (37–43).

A kor orvosi vonatkozású hazai szótárai közt kell említenünk Bajnok Antal (1800k.–1860k.) gyógyszerészeti-kémiai szótárát – ezzel szempontunkból csak egy a baj: hogy kizárólag latin nyelvű (2).

A következő magyar orvosi szótárra nagyjából húsz évet kellett várni, ám ekkor rövid idő alatt egyszerre három is megjelent. Az ekkoriban induló ellenzéki orvosi lap, a *Gyógyászat* „szerkesztő-tulajdonosa", Poor Imre (1823–1897) Nékám Sándor, Rupp János, Stockinger Tamás, Gebhardt Lajos, Kurtz Gusztáv, Kovács József, Révay József és Tóth N. János segédletével adta ki egy *„későbbi tökéletesebb mű zsengéjeként"* 179 oldalas, nagyjából 9000 szót és kifejezést tartalmazó, oktáv méretű zsebszótárát (54). A szótár második, „magyar–deáknémet" kötete szintét Poor Imre kiadásában, ám már Hackelt (Hackl) Endre (1829–?) ungvári és Szirtey György (1822–?) zelizi gyakorló orvosok szerkesztésében jelent meg 1863-ban. Ez a kötet érthető módon a latin–magyarnál kevesebb, csak kb. 8000 szót tartalmaz, hiszen nem minden latin szónak volt magyar megfelelője (24).

A szótár megjelenését természetesen a nagy ellenfél, a mérsékeltebb *Orvosi Hetilap* sem hagyhatta válasz nélkül. A lap „szerkesztősége” sietve, még 1862-ben előrukkolt a maga sokkal terjedelmesebb, szintén háromnyelvű orvos-gyógyszerészi műszógyűjteményével, amelyet Poor Imre nagy bánatára az *Orvosi Hetilap* a lap mellékleteként adott ki és terjesztett (56). A szótár összeállításában – szakmák szerint felosztva az anyagot – Tóth Sándor, Kun Tamás, Tóth László, Balogh Kálmán, Jendrássik Jenő, Kátay Gábor, Lumniczer Sándor, Stockinger Tamás, Lengyel Endre, Wagner Sándor, Majzner János és Mádi Pál vett részt. (A derék Stockinger Tamás az ellenfél könyvébe is írt, jó politikus lehetett!) A 220 oldalas szótár részletesebb és színvonalasabb, sőt testre is nagyobb volt, mint a Pooré, ám alig valamivel több szót és kifejezést tartalmazott, mint elődje. A kötetre a szabadabb nyelvhasználat, az erőltetett magyarítás elutasítása *(„legyen meg a fogalom, és a kifejezés nem fog hiányzani, az ige nem maradand test nélkül”)* jellemző, s az ismeretlen szerkesztő, aki valószínűleg Markusovszky lehetett, akárcsak Poor Imre, azt ígéri olvasóinak, hogy a szótárnak előbb-utóbb bővebb kiadása is megjelenik majd. Egyik ígéretből sem lett semmi.

Nagyjából ismét vagy húsz esztendeig kellett ugyanis várni a következő hazai orvosi szótárkísérletre. A már az előző szótár élettani szókincsét megíró Balogh Kálmán (1835–1888) ekkor adta ugyanis ki a maga *Orvosi műszótár*át (3). A kb. 20–22 000 szót tartalmazó, és ha a latin–görögöt egyetlen nyelvnek tekintjük, már csak kétnyelvű szótárt szerzője a bevezető szerint azért adta ki, mert a korábbi szótárak már rég nem kaphatók, és az orvosi nyelv is gyorsan változik: a korábbi nyelvújítási kifejezések zöme pedig nem használatos már. A szerző felhívja a figyelmet, hogy ő maga új szavakat nem alkotott, s igyekszik a bevett használatot követni, tekintettel arra, hogy *„orvosi műszavaink tekintetében válságosabb állapotban még nem voltunk, mint most vagyunk”*. A szótár remekül szerkesztett, logikus, az idegen szavak német és ragozását is jelzi, megoldásai pontosak, rokon értelmű szavakban gazdagok.

> Itt kell megjegyeznem, hogy 1880-ban jelent meg a magyarországi születésű Joseph Hyrtl (1810–1894) csodálatos anatómiai etimológiai „szótára”, az Onomatologia anatomica (27) is – német nyelven.

Az első igazán színvonalas magyar orvosi szótárnak szerintem a pozsonyi Barts József (1844–1896) *Orvos-gyógyszerészeti műszótár*át (5) tekinthetjük. A Toldy Ferenc emlékére, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók által kiírt Batizfalvy-díjjal jutalmazott kötet kb. 30 000 szócikket tartalmaz, és meghatározásai zöme ma is elfogadható, a túl nyakatekert és újdondász megoldásokat pedig rokon értelmű szavakkal vagy körülírással igyekszik enyhíteni. Hibául róható föl, hogy bár saját bevallása szerint az „orthologia” és a „neologia” közt középutat igyekszik járni, szótára hemzseg az erőltetett nyelvújítási szavaktól, sőt maga is javall eléggé vitatható megoldásokat (31). Ezzel együtt a szótár jelentős teljesítmény, jól szerkesztett, egységes és átgondolt munka, amelynek méltó folytatása az orvoslás területén az 1960-as évekig nem akadt.

A gyógyszerészet területén azonban nem is egy! Ezek közül két munka magaslik ki: egyrészt K. Rácz Károly (1840k.–1900k.) *Gyógyszerészeti Real-Enycylopaediá*ja, másrészt Kazay Endre *Gyógyszerészi lexikon*ja.

A *Gyógyszerészeti Real-Encyclopaedia* (29) lenyűgözően nagy munka. 2192 oldalán (+ függelék) számításom szerint kb. 40 000 címszó szerepel, és a kötetet a magyar orvos-gyógyszerészi szótárak közül elsőként ábrák is ékítik. Noha nyilvánvalóan német mintákat (Hager) követett, magyar nevezéktanát tekintve fordításnak is hatalmas teljesítmény lenne, de nem az, hiszen hangsúlyozottan eredeti és úttörő mű. Hozza például az összes magyar gyógyszerész nevét, működési helyükkel együtt, valamint az egyes magyar városokat is említi, és azt is, éppen ki volt a gyógyszerész bennük. Ám külön szócikk szól e gazdag tartalmú lexikonban például a jegesmedvéről vagy az ivaros szaporodásról is.

> A megdöbbentő az, hogy erről a kiemelkedően színvonalas műről és szerzőjéről soha nem írt senki semmilyen értékelést vagy méltatást: neve semmilyen gyógyszerésznaptárban vagy évkönyvben nem fordul elő, csak Szinnyei említi, de életrajzi adatok nélkül. K. vagyis Kozárvári Rácz Károly személyéről mindössze annyit sikerült megtudnom, hogy erdélyi születésű gyógyszerész volt, 1863-tól már a Magyar Kir. Természettudományi Társulat tagja, majd az Aesculap című rövid életű gyógyszerészeti lap főszerkesztője és tulajdonosa is egyben (az enciklopédia a lapban jelent meg, először folytatásokban, s eközben füzetekben már 1885-től árusították). Születési és halálozási éve nem ismert.

A másik nagy gyógyszerészeti mű az akkor mindössze 24 esztendős Kazay Endre (1876–1923) adatokban gazdag *Gyógyszerészi lexikon*ja (35), amely a szerző szülővárosában, Nagybányán jelent meg 1900-ban, négy kötetben. Kazay előszavában a forrásmunkák közt hivatkozik K. Rácz Károly művére is, Kazay lexikonja azonban kétségkívül igényesebb és eredetibb, mint elődjéé. Nagy előnye, hogy gyógyszerészettörténeti szempontból is kiválóan használható, s nyelvi-stilisztikai szempontból is remek. A műnek különösen az első két kötete igen igényes és részletes, a vége kissé elnagyoltabb.

A gyógyszerészetben a XIX. század vége felé több értékes gyógyszerészeti részszótár is megjelent, amelyek közül kimagaslik Karlovszky Geyza (1860–1936) gyógyszerész, Than Károly tanársegédjének igen szórakoztató és nagy forrásértékű néprajzi szótára, *A gyógyszerek magyar tudományos, népies és táj-elnevezései, latin jelentésökkel együtt* (33). Ezt egészíti ki Kende István rövid román (36) és Gebhardt Zoltán még rövidebb szlovák gyűjtése (21), illetve a *Gyógyszerészi Közlöny* német gyógyszerészeti szótára (55). Itt jegyzem meg, hogy a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár S.1125 raktári számon őrzi Kozocsa Dávid magyar–örmény gyógyszerész magyarcsékei keltezésű, az 1870-es évekből való kéziratát, amely nem más, mint egy magyar–német–román–latin gyógyszerészeti szótár.

A XX. SZÁZAD MAGYAR ORVOSI ÉS GYÓGYSZERÉSZI SZÓTÁRAI

Ami az orvosi szótárakat illeti, újabb húsz esztendőnek kellett eltelnie Manninger Vilmos (1876–1945) és Bakay Lajos (1880–1959*) Onomatologia medicá*jának megjelenéséig (50). Manninger a könyv kiadását azzal indokolta, hogy időközben sokat fejlődött az orvostudomány, gyarapodtak és megváltoz-

tak a szakszavak is. A szerző – Bakay csak az anatómiai szókincset gondozta – igyekezett a régi magyar orvosi nyelv és a tájszótárak anyagát is kötetébe emelni, s szótörténeti utalásai is nagyon jók. A szócikkek is jól szerkesztettek, egységesek, az anatómiai nevek helyesírása pedig a korban meghatározó bázeli szabályzatot (BNA) követi. A szótár terjedelme azonban nem tűnik elégségesnek, hiszen csak kb. 9000 szócikket tartalmaz, ami a korabeli orvosi nyelvhez képest is csekélynek tűnik.

Szinte mulatságosan pontosan húsz év múlva jelent meg Alexy Emil (1844–1932) szombathelyi tiszti főorvos és törvényszéki orvos szintén igen színvonalas *Orvos-természettudományi szótár*a (1), amelyhez Kétly Károly professzor írt előszót. A szótár nem csupán orvosi, hanem állat-, növény- és ásványtani kifejezéseket is magyarázott, magyarított. A szócikkek rövidek, de pontosak, a szótár nagyjából 22 000 szót és kifejezést tartalmaz, így meglehetősen terjedelmesnek és korszerűnek nevezhető.

A két háború közti esztendőkben több kisebb, igen hasznos és érdekes orvosi és gyógyszerészeti szótár jelent meg, így Weisz Zsigmond (?–1944), aki a *Fogtechnikai Szemle* szerkesztője is volt a két háború között (végül a nácizmus áldozata lett) és Czeizler Sándor (?) fogtechnikusok kb. 8000 szavas fogászati szótára (78), Stipanics (Szőcs) József, ismeretlen sorsú magyarkanizsai gyógyszerész különlegesen hasznos, hatnyelvű gyógynövényszótára, a *Synonyma pharmaceutica* (64), amely 159 gyógynövény és gyógyszer kb. 30 000 nevét sorolja föl, kitűnően mutatózva. Ekkoriban jelent meg Varró Aladár Béla (1881–1956) gyógynövényszótára (73), Engelberg Oszkár (1894–1976) és Iuliu Haţieganu (1885–1959) rendkívül színvonalas és orvosi iratmintakészlettel is ellátott román–magyar és magyar-román orvosi szótára (18), Petrovits Lajos (1897–?) és Szabó Zoltán (1890–?) patológusok, a jénai *Nomina Anatomica* alapján összeállított anatómiai magyarító szótára (58, 59), illetve Polákovics Antal/Anton Polakovič (1866–1924) felvidéki (malackai) orvos három kötetecskéből álló, 2200 meghatározást tartalmazó magyar–szlovák orvosi szótára (60). [Polákovicsról lásd:
https://malackepohlady.sk/?p=23505.]

A negyvenes évek elején (újabb húsz esztendő múltával) megint csak új orvosi szótár jelent meg hazánkban, ezúttal Torday Ferenc (1871–1842) gyermekgyógyásznak köszönhetően, aki saját bevallása szerint is csak átdolgozta Manninger munkáját (70). A szótár Barabás Zoltán (1889–1971) által jelentősen bővített, kb. 15 000 szót magyarázó, nyolcadrét formátumú változata (71) a háború után jelent meg. Az ötvenes évek elején írta meg Donáth Tibor (1926–2018) is igen érdekes anatómiai szótörténeti és értelmező szótárát (17).

A háború után aztán egyre több kétnyelvű orvosi szótárral találkozunk, nyilván annak érdekében, hogy a magyar orvosok az idegen nyelvű cikkeket is megérthessék (mindez egyébiránt a magyar orvosok idegennyelvtudásának hanyatlásával párhuzamosan és azzal összefüggésben zajlott). Legelőször természetesen egy orosz–magyar, magyar–orosz szótár jelent meg Láng Imre (1899–1972) szerkesztésében (44), majd ennek Kállai Sándorné Csók Ilona (1935–?) által korszerűsített és bővített, 8000 címszavas, de csak 600 példányban kiadott változata (30). E szótár fogorvosi részét bővítette és adta ki Kasnyik György a 2000-es években (34). A továbbiakban sorra jelentek meg újabb és újabb magyar–német (25, 69, 76) és magyar–angol orvosi szótárak is (23, 45, 62, 72, 74, 75).

> Ma már angol–magyar, magyar–angol orvosi szótárak tömegével árasztják el a piacot. A sokszor kiadó és kiadási hely vagy év megjelölése nélkül, általában idegen szerzőnevekkel jelölt vagy szerzőnév nélküli kiadványoknak van hálón használható (online), kérésre nyomtatható (print-on-demand) és előfizethető változata is, így nyilvántartásuk és felsorolásuk, de néha azonosításuk is szinte lehetetlen.

Mint már megszokhattuk, húsz évvel a Torday-szótár bővített kiadása után újabb általános orvosi szótárak születtek, egyrészt Brencsán János (1923–2006) nagysikerű, a gyakorlatban is jól használható és sokszor kiadott *Orvosi szótár*a (9), illetve *Új orvosi szótár*a (10), másrészt az Akadémiai Kiadó orvosi szótárként is használható négykötetes, sokat kifogásolt, ám kétségtelenül színvonalas és korszerű, bár világnézeti szempontból erősen szűrő, több mint 60 000 címszavas *Orvosi lexikon*ja (26). Érdekes és kevéssé ismert, hogy 1964-ben, a Korányi Sándor Társaság kiadásában a frissen engedélyezett genetika kisszótára (22) is megjelent. Az 1970-es években még egy orvosi szakterület lexikonja jelent meg, nevezetesen a szexológiáé, amely egy német szakmunka fordítása volt (68). A nyolcvanas évek kiemelkedő teljesítményének tekinthető a Gallyas Csaba (1941–) és Holló Ferenc (1923–1997) által szerkesztett *Állatorvosi értelmező szótár* (20) a maga közel 10 000, rendkívül alaposan megírt címszavával. 1986-ban hagyta el a nyomdát Józsa László szindrómaszótára is, amelynek aztán második, bővített és átdolgozott, kb. 2000 címszavas és hasznosan, alaposan mutatózott kiadása is napvilágot látott 1994-ben (28).

A szokásos húsz esztendő elteltével megint várhattunk egy orvosi szótárt, amely a kilencvenes évek elején még menetrendszerűen meg is érkezett a boltokba: ez a szótár azonban már nem törekedett teljességre vagy az orvosi nyelv megújítására, magyarítására, hanem inkább a kiválasztott kb. 5000 szakszó származását, eredeti jelentését igyekezett tisztázni (63). Ugyanekkor megjelent egy jól használható, új szakszótár is, amely az ideg- és elmegyógyászati szakkifejezéseket gyűjtötte össze, ám ismét csak nem tudományos, hanem ismeretterjesztő igénnyel (61). A kilencvenes évek elejének legnagyobb orvosi szótárvállalkozása így mindenképpen az *Orvosi helyesírási szótár* volt, amely végül Fábián Pál (1922–2008) és Magasi Péter (1924–) szerkesztésében és az MTA védnöksége alatt jelent meg (19), és értelmezéseket nem, csupán helyes írott szóalakokat adott meg, abból viszont minden addigi magyar orvosi szótárnál többet, 90 ezret! Még szintén a kilencvenes évek hozadéka volt a Medicina Kiadó németből, Dörnyei Sándor (1926–) által fordított füzetkéje, az *Orvosi terminológia* (57), amely az orvosi szakszavak latin és görög elemeit igyekezett röviden bemutatni.

UTÓSZÓ

A 2000-es évek elején még megjelent néhány érdekes orvosi vagy orvosi vonatkozású szótár vagy lexikon, így például egy kitűnő és jól szerkesztett magyar–román–angol fogorvosi szakszótár (8), Lozsádi Károly (1935–) professzor szóeredeteket tisztázó, színvonalas és szép orvosi szótörténeti szótára (47) vagy e sorok írójának orvostörténeti gyógymódlexikonja (48), ám – a korábban kötelező húszéves időközök alapján – a 2010-es évekre várt új magyar orvosi szótár ezúttal elmaradt, és megjelenésére nincs is sok remény többé. Ez részben azzal magyarázható, hogy a hódító világháló a nyomtatott lexikonok és szótárak műfaját időközben fölöslegessé és eladhatatlanná tette, illetve folyamatosan módosítható és egymással kiegészíthető, a hálón használható (online) szótárakkal helyettesítette, másfelől pedig azzal, hogy az egyes szakterületek folyamatosan oly mértékben burjánoztatják elő a – főként angol – szakszókincsüket, hogy egy átfogó magyar orvosi szótár megalkotása immár lehetetlen és talán értelmetlen is lenne.

Mint láthattuk, kezdetben a magyar orvosi szótárírók célja a nemzetközi, latin–görög, s részben német szókészlet magyarítása, a magyar nyelv gazdagítása, illetve az új magyar szakszavak és szakkifejezések terjesztése volt. Később, a XX. század elejétől, a hazai orvosi szótárak inkább az orvos mindennapi munkáját, a nemzetközi irodalomban való tájékozódását igyekeztek megkönnyíteni. A hazai orvosi szótárak harmadik és legújabb csoportja viszont egyszerűen a latin és a görög nyelvtudás hiányát próbálta pótolni szóeredet-magyarázataival, annak érdekében, hogy az orvosok ismerjék az általuk használt szakszavak jelentéseit, vagy legalább leleteiket, cikkeiket legyenek képesek helyesen megírni. A magyar orvosi szótárírás céljai tehát egyre inkább szűkültek.

Magyar orvosi szótárakra persze továbbra is szükség lenne, ennek azonban a világhálón, elektronikus és folyamatosan bővíthető, javítható formában kellene létrejönnie, folyamatos bővítéséről pedig egy külön – orvosokból, nyelvészekből és informatikusokból álló – munkacsoportnak kellene gondoskodnia, hiszen bármely nyomtatott változat az elkészülte pillanatában azonnal elavulna.

IRODALOM

1. Alexy Emil Orvos-természettudományi szótár Budapest, Mai K. 1927.

2. Bajnok Antonius Nomenclator pharmaceutico-chemicus, conitnens praeparatorum, chemicorum officinalium tam nova, pura, chemica, quam synonima antiqua et trivialia Pestini, Eisenfelsianus 1850.

3. Balogh Kálmán (szerk.) Orvosi műszótár Budapest, Eggenberger, Hoffmann és Molnár 1883.

4. Baróthi Szabó Dávid Kisded szó-tár, mely a ritkább magyar szókat az A.B.C. rendi szerént emlékeztető versekben elő-adja Kassa, Landerer 1784.

5. Barts József Orvos-gyógyszerészeti műszótár Budapest, Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Közp. Választmánya, Zilahy Sámuel 1884. A könyvnek van egy ugyanekkori, szerzői kiadásban megjelent változata is!

6. Bencze József Nedeliczi Váli Mihály Házi orvosi szótárotska Comm.de Hist. Artis Med. 1964:242–56.

7. Berrár Jolán (szerk.) Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára Budapest, Akadémiai Kiadó 1984.

8. Bocskay István, Matekovits György, Székely Melinda Magyar–román–angol fogorvosi szakszótár Kolozsvár, Scientia Kiadó 2003.

9. Brencsán János Orvosi szótár. Idegen orvosi kifejezések magyarázata Budapest, Terra 1963. (3. jav., bőv. kiad. Bp., Terra 1969.)

10. Brencsán János Új orvosi szótár. Orvosi kifejezések magyarázata Budapest, Akadémiai Kiadó 1983.

11. B. Simond Renée Verancsics Faustus dictionariumának magyar szókészlete betűrendben, a latin értelmezésekkel Budapest, Akadémiai Kiadó 1959.

12. Bugát Pál Magyar–deák és deák–magyar orvosi szókönyv az Orvosi Tár' első két évéhez Pesten, Orvosi Tár 1833.

13. Bugát Pál Természettudományi Szóhalmaz. Összegyűjté és szószármaztatási elvekkel vegyíté Bugát Pál Budán, A Magyar Királyi Egyetem betűivel, 1843.

14. Büky Béla A Calepinus-szótár magyar orvosi szókincse Comm. De Hst. Artis Med. 1967;41:35.

15. Diószegi Sámuel, Fazekas Mihály Magyar füvész könyv Linné alkotmánya szerént. 1. rész Debreczen, Csáthy ny. 1807.

16. Diószegi Sámuel Orvosi füvész könyv, mint a magyar füvész könyv praktika része Debreczen, Csáthy György 1813.

17. Donáth Tibor Anatómiai nevek magyarázata Budapest, Egészségügyi K. 1952.

18. Engelberg Oszkár, Haţiegan, Iuliu (szerk.) Román–magyar és magyar–román orvosi terminologia medicală româna–maghiară şi maghiară–româna Kolozsvár, Minerva 1921.

19. Fábián Pál, Magasi Péter (szerk.) Orvosi helyesírási szótár Budapest, Akadémiai Kiadó–OIK 1992.

20. Gallyas Csaba, Holló Ferenc (szerk.) Állatorvosi értelmező szótár Budapest, Mezőgazdasági Kiadó 1984.

21. Gebhardt Zoltán A gyógyszerek tót népies elnevezése Nagyvárad, Sonnenfeld 1911.

22. Genetikai kisszótár Budapest, Korányi Sándor Társaság Humángenetikai Kerekasztal Konferenciája 1964.

23. Gera István Angol–magyar fogorvosi szótár H. n., Golden Book Kiadó 1993.

24. Hackelt Endre, Szirtey György (szerk.) A szükségesebb orvosi műszavak deáknémet–magyar zsebszótára Kiadta Poor Imre, Pest Első Magyar Egyesületi Könyvnyomda 1863.

25. Héra István Magyar–német orvosi szótár Budapest, Akadémiai Kiadó 1994.

26. Hollán Zsuzsa (főszerk.) Orvosi lexikon. 1–4. kötet Budapest, Akadémiai Kiadó 1967–73.

27. Hyrtl, Joseph Onomatologia anatomica. Geschichte und Kritik der anatomischen Sprache der Gegenwart Wien, Braumüller 1880.

28. Józsa László Névvel jelölt szindrómák Budapest, Akadémiai Kiadó 1981, 1994.

29. K. Rácz Károly Gyógyszerészeti Real-Encyclopaedia. Gyógyszerészeti Tudományos Magyarázó Szótár, 1–2. kötet Budapest, Eggenberger 1887–1891. (1. kiad.: Bp., Polidini 1884).

30. Kállai Sándorné Csók Ilona (szerk.) Orosz–magyar, magyar–orosz orvosi szótár orvos-, fogorvostanhallgatók és aspiránsok részére. Kézirat Budapest, SOTE, 1974 és 1980. (Orvosi alapszótár címen is megjelent.)

31. Kapronczay Katalin Barts József orvos-gyógyszerészeti szótára MONy 2016;2:66–9.

32. Kapronczay Katalin Kováts Mihály érdemei az orvoslás és más természettudományok magyar nyelvűvé tétele érdekében MONy 2012;1:8–12.

33. Karlovszky Geyza A gyógyszerek magyar tudományos, népies és táj-elnevezései, latin jelentésökkel együtt Budapest, Schlesinger 1887.

34. Kasnyik György Magyar–orosz fogorvosi szótár Budapest, Örményi-Könyvek, é. n.

35. Kazay Endre (összeáll.) Gyógyszerészi lexicon. Az összes gyógyszerészeti tudományok encyclopediája, I–IV. kötet Nagybánya, Molnár ny. 1900. Reprint: Budapest, Galenus Kiadó 2000.

36. Kende István A gyógyszereknek a nép által használt román elnevezései latin jelentésükkel. Melléklet a Gyógyszerészek Évkönyve IV. évfolyamához Budapest, a Gyógyszerészi Közlöny kiadása 1889.

37. Kováts Mihály Háromnyelvű fejtő ásványnév műszótár vagy is onomatologia mineralogica Buda, Gyurián és Bagó 1846.

38. Kováts Mihály Háromnyelvű fejtő ember bontzolás műszótár vagy glossae anatomicae Buda, Gyurián és Bagó 1846.

39. Kováts Mihály Háromnyelvű fejtő természethon titoktan orvostudomány műszótára azaz onomatologia physiographica chemica jatrica triglotta Buda, Gyurián és Bagó 1846.

40. Kováts Mihály Lexikon mineralogicum enneaglottum. Pars.1.: Lexicon mineralogicum triglottum etymologicum, Latino–Magyarico–Germanicum primum Pest, Trattner 1822.

41. Kováts Mihály Magyar patika kalauza. Ó és új chémiai szótár. Orvosi terhek és mértékek. Patikai vizsgálat Budán, Gyurián és Bagó 1836.

42. Kováts Mihály Növénybölcsesség, avagy háromnyelvű fejtő növénynév műszótár Buda, Gyurián és Bagó 1846.

43. Kováts Mihály Növényészés szavai vagy termini phytologici, vulgo terminologia botanica Buda, Gyurián és Bagó 1846.

44. Láng Imre (szerk.) Orosz–magyar, magyar–orosz orvosi szótár, 1–2. kötet Budapest, Akadémiai Kiadó 1951.

45. Lee-Delisle, D. 4000 orvosi műszó angolul–magyarul, magyarul–angolul Debrecen, Méliusz, é. n.

46. Loderecker, Petrus Dictionarium septem diversarum linguarum, Latine, Italice, Dalmatice, Bohemice, Germanice et Ungarice Pragae, typis Ottmarianis 1605.

47. Lozsádi Károly Etymologia Medica. Orvosi szótörténeti tár Budapest, Medicina 2006.

48. Magyar László András Különös gyógymódok kislexikona Budapest, Dictum Kiadó 2004.

49. Magyar László András Orvosi szótárak 1700 előtt Lege Artis Medicinae 1998;6:462–5.

50. Manninger Vilmos, Bakay Lajos Onomatologia medica – orvosi neveskönyv Budapest, Pesti Lloyd 1907.

51. Márton József Három nyelvből készült oskolai lexicon, vagyis szókönyv Bécs, Pichler 1816.

52. Márton József Magyar–német és német–magyar lexicon, vagy is szókönyv Bécs, Haykul 1818.

53. Melich János Calepinus latin–magyar szótára 1585-ből. Jakubovics Emil és Sági István közreműködésével sajtó alá rendezte Melich János Budapest, Akadémia 1912.

54. Nékám Sándor, Poor Imre (szerk.) A szükségesebb orvosi műszavak deáknémet–magyar zsebszótára Pest, Poldini és Noseda 1861.

55. Német gyógyszer-nevek latin jelentésökkel. Különösen a gyógyszertári kézi eladásra való tekintettel Budapest, a Gyógyszerészi Közlöny kiadása 1889.

56. Orvosi Hetilap (szerk.) Orvos-gyógyszerészi műszógyűjtemény. Gyűjtötte és kiadta az Orvosi Hetilap szerkesztősége Pest, Müller 1862.

57. Orvosi terminológia. Az orvosi szakszavak latin és görög eredetű szóelemei Ford. Dörnyei Sándor. Budapest, Medicina K. Rt. 1995.

58. Petrovits Lajos Az anatómiai nevek magyar értelme Budapest, Novák 1931.

59. Petrovits Lajos, Szabó Zoltán Az anatómiai nevek magyar értelme a jenai nomenclatura (1935) figyelembevételével Budapest, Novák é. n. (1936).

60. Polákovics Antal Magyar–szlovák orvosi szótár. Pótlék az orvosi szótár 1. részéhez. Szlovák–magyar orvosi szótár Brno, Tlacou Obcianskey Knihtlaciarne 1920, 1926.

61. Rajna Péter Ideg- és elmegyógyászati szakkifejezések érdeklődők, hozzátartozók és betegek számára Budapest, Innomark 1991.

62. Russ, Andreas (szerk.) Angol–magyar és magyar–angol orvosi szótár, medical dictionary H. n., k. n. 2008.

63. Simon Miklós, Visy József Orvosi szófejtő tár orvosok és orvostanhallgatók részére Szeged, SZOTE 1991.

64. Stipanics József Synonyma pharmaceutica Magyarkanizsa, ny. n. 1931.

65. Szállási Árpád Kezdő orvosi szótáraink Orv. Hetil. 114 (1973); 26:1575–6.

66. Szállási Árpád Pápai Páriz a szótáríró-nyelvész Orv. Hetil. 113. (1972);38:2302–3.

67. Szamota István A schlägli szójegyzék a XV. század első negyedéből Budapest, MTA 1894.

68. Szexológia Ford. Székely Sándor stb., Budapest, Gondolat Könyvkiadó 1975.

69. Szily Ernő, Véghelyi Péter Magyar–német orvosi szótár Budapest, Medicina 1962.

70. Torday Ferenc Orvosi műszótár. A Manninger–Bakay Onomatologia medica alapján szerkesztette Torday Ferenc Budapest, ny. n. 1942.

71. Torday Ferenc Orvosi műszótár. II. javított és bővített kiadás. Sajtó alá rendezte Barabás Zoltán dr. egyetemi magántanár Budapest, Novák Rudolf és Tsa. 1948.

72. Unseld, D. W. (szerk.) Magyar–angol és angol–magyar orvosi szótár, medical dictionary Budapest, Medicina 2006. (Ennek több kiadása is van.)

73. Varró Aladár Béla Gyógynövények gyakorlati alkalmazása. Gyógynövény receptgyűjteménnyel és szótárral Budapest, Székely 1936.

74. Véghelyi Péter Angol–magyar orvosi szótár Budapest, Terra 1965., 2. bőv. kiad. Bp., Terra 1975.

75. Véghelyi Péter Magyar–angol orvosi szótár Budapest, Terra 1971.

76. Véghelyi Péter, Szily Ernő Német–magyar orvosi szótár Budapest, Terra 1960.

77. Víg István Verancsics Faustus Dictionariuma a korabeli Európa kontextusában Budapest, Tinta Kiadó 2011.

78. Weisz Zsigmond, Czeizler Sándor Fogászati magyarázó szakszótár Budapest, Fogtechnikusok Országos Szövetsége, 1923.